

- ресурс] // Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua/support/10191>
5. Пеша І.В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / І.В. Пеша. – К., 2000. – 20 с.
 6. Положення про дитячий будинок сімейного типу : за станом на 26 квіт. 2002 р. / Постанова Кабінету Міністрів України // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 18.
 7. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу / [Бевз Г., Бондаренко Т., Комарова Н., Пеша І., Солодчук С.] – К. : Держсоцслужба, 2006. – 180 с.
 8. Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1988 р. № 318 «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP880318.html
 9. Права людини в дитячих будинках сімейного типу України / [авт. тексту М. Ясеновська, О. Білецька]. – Харків, 2004. – 152 с.
 10. Сімейний кодекс України : за станом на 17 бер. 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. в-во, 2008. – 70 с.
 11. Стан реалізації державної політики щодо захисту прав дитини. Підсумки діяльності Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини за 2009 рік (короткий виклад). Перспективи на 2010 рік [Електронний ресурс] // Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua/general>

УДК 37.013.42

ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

Сьомкіна І.С., асистент

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Автор статті висвітлює проблему соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, подаючи характеристику критеріїв та показників ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями: соціально-економічне благополуччя сім'ї, психологічний клімат та соціалізованість членів неблагополучної сім'ї. Відповідно до рівня прояву тих чи інших показників зазначених критеріїв охарактеризовані низький, середній, високий рівні ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями. У статті також зроблені висновки й рекомендації щодо використання зазначених критеріїв і показників у діяльності ЦСССДМ.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, життєдіяльність сім'ї, соціально-економічне благополуччя сім'ї, психологічний клімат та соціалізованість

Syomkina I.S. ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С НЕБЛАГОПОЛУЧНЫМИ СЕМЬЯМИ / Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина.

Автор статьи освещает проблему социально-педагогической работы с неблагополучными семьями, подавая характеристику критериев и показателей эффективности социально-педагогической работы с неблагополучными семьями: социально-экономическое благополучие семьи, психологический климат и социализированность членов неблагополучной семьи. В соответствии с уровнем проявления тех или иных показателей отмеченных критериев охарактеризованы низкий, средний и высокий уровни эффективности социально-педагогической работы с неблагополучными семьями. В статье также сделаны выводы и рекомендации относительно использования отмеченных критериев и показателей в деятельности ЦСССДМ.

Ключевые слова: неблагополучная семья, жизнедеятельность семьи, социально-экономическое благополучие семьи, психологический климат, социализированность

Syomkina I.S. THE CRITERIA AND INDICATORS OF EFFECTIVENESS OF SOCIAL PEDAGOGICAL WORK WITH DYSFUNCTIONAL FAMILIES / Luhansk National Taras Shevchenko University, Ukraine.

The article covers the issue of socio-pedagogical work with dysfunctional families, giving the characteristic benchmarks and performance indicators of socio-pedagogical work with dysfunctional families: socio-economic well-being of families, psychological climate and socialization of members of a dysfunctional

family. In accordance with the level of manifestation of any of mentioned criteria described low, medium and high efficiency levels of socio-pedagogical work with dysfunctional families. The article also made findings and recommendations regarding the use of criteria and indicators mentioned in the activity centers of social services for families, children and youth.

Keywords: dysfunctional family, family life, socio-economic welfare of the family, psychological climate, socialization.

У складних перехідних умовах зміни суспільного устрою в державі загострюються соціальні проблеми, серед яких кризові явища в сім'ї займають пріоритетне місце.

Сім'я – це органічна складова соціальної структури цивілізованого суспільства, і водночас – це історично змінне явище. Воно функціонує як інститут відтворення людини і її виховання, є тим соціальним утворенням, в якому індивід набуває свого першого досвіду організації життєдіяльності в основних його проявах – у виробництві й побуті. Саме в сім'ї індивід оволодіває навичками спілкування і повсякденної поведінки, уроками майбутнього сімейного життя, уявленнями про життєві цілі і цінності, долучається до норм і еталонів культури. У цьому ми і вбачаємо призначення сім'ї.

За сьогоденних соціально-економічних умов інститут сім'ї переживає чи не найбільше потрясіння, що проявляються в необхідності швидкого реагування на зміни, які відбуваються, пристосування до нових обставин життя, формування і перегляду цінностей та ідеалів тощо. Це призводить до того, що багато сімей, які мають слабкі адаптивні можливості, втрачають ціннісні орієнтири, не виконують свої функції по відношенню до дітей і як наслідок – збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, вилучення і влаштування дітей в інтернатні заклади. Як правило, каталізатором кризової ситуації в сім'ї виступають такі чинники: втрата роботи одним (обома) із батьків, розлучення, негативний вплив оточення, зловживання алкоголем, наркотичними речовинами (це може бути як причиною так і наслідком), конфлікти у стосунках між членами родини. Нерідко сім'я сама не може впоратись із ситуацією, потребує сторонньої допомоги, кваліфікованої підтримки.

Протягом 2007 і першого півріччя 2008 року на обліку районних (міських) центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді перебувало 143 тис. 392 українські сім'ї, які опинились в складних життєвих обставинах. З них дуже складно виокремити ті сім'ї, у яких існує загроза вилучення дітей, а також ті, які потребують пролонгованої в часі, спланованої соціальної підтримки. Питання забезпечення якісного втручання, соціального супроводу, діагностики сім'ї, визначення пріоритетності проблем – потребує додаткового вивчення і опрацювання [3, с. 5].

Без сумніву, проблема сім'ї як складного соціального явища служить об'єктом дослідження різних наук. І згідно зі специфікою свого предмета кожна із них вичленовує і вивчає особливі аспекти її функціонування і розвитку. Ці особливості мають добре усвідомлювати майбутні соціальні працівники і соціальні педагоги, оскільки проблеми сім'ї надзвичайно багатогранні і кожна з виявлених проблем необхідно вирішувати окремо.

Виходячи із зазначених проблем, метою соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями є налагодження їх позитивно спрямованої життєдіяльності та створення оптимальних умов для соціалізації членів сімей. При цьому до основних завдань соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями належать: визначення оптимальних умов здійснення соціально-педагогічної роботи; налагодження ефективної соціально-педагогічної роботи; соціально-педагогічний захист неблагополучних сімей; зміцнення, гармонізація та розвиток духовних процесів, внутрішньосімейних стосунків, зв'язків із соціальним оточенням; активізація педагогічної функції сімей, надання допомоги у вихованні дітей; посилення позитивного впливу сімей на соціалізацію кожного члена сім'ї. Ефективність соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями визначатиметься за певними критеріями і їх показниками.

Вітчизняна наука має певний досвід розробки критеріїв і показників оцінювання ефективності професійної діяльності. Найбільш поширеною сьогодні є концепція оцінювання ефективності діяльності за конкретним результатом. Так, наприклад, Г. Ковальов, В. Мазирін, Л. Пономарьов, В. Чичканов пропонують у визначенні ефективності діяльності аналізувати всі явища, з якими взаємодіє суб'єкт діяльності. Як критерії оцінювання вони виділяють: планові завдання, конкретні результати виконаної роботи, терміни виконання видів діяльності [11, с. 23]. Серед основних критеріїв ефективності діяльності соціального працівника В. Бочарова [1, с. 45–46] виділяє: аналіз стану проблем і результатів їх вирішення; динаміку включеності клієнтів в різні види соціальної діяльності й активності; динаміку ставлення клієнтів до соціальної діяльності, до базових соціальних цінностей; результати включеності клієнтів у діяльність з поліпшення умов в соціумі; оцінювання мікроклімату в соціумі, а також рівень професійного зростання соціального працівника як фахівця. До найбільш значущих особливостей критеріїв ефективності соціально-педагогічної роботи Б. Вульфова [2, с. 59–72], Г. Філонова [9, с. 19–21], С. Харченко та інші [4, с. 143–154] зараховують: націленість на виявлення рівня розвитку особи, соціального й психологічного комфорту, благополуччя, включення в систему соціальних зв'язків і контактів; комплексний і міждисциплінарний характер критеріїв; гнучкість і диференційованість критеріїв залежно від характеру та спрямованості роботи, єдність процесуальних і результативних

підходів. Незважаючи на стійкий науковий інтерес до проблеми, слід зазначити, що на сьогодні критерії і показники ефективності соціально-педагогічної роботи в цілому та з сім'єю зокрема залишаються невизначеними.

Метою статті є виявлення та обґрунтування критеріїв і показників ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями.

На основі аналізу ряду наукових досліджень щодо розробки соціального інструментарію ми виділили ряд вимог, яким він має відповідати, зокрема: ґрунтовність (відображення суті, найважливіших сторін досліджуваних процесів і об'єктів); визначеність (можливість їх вираження в конкретних, таких, що піддаються вимірюванню показниках); стабільність (передбачувана зіставність «зрізів» на основі використовуваних критеріїв); відносність (оскільки абсолютно точних і надійних способів вимірювання соціально-педагогічних явищ поки не існує, кожен спосіб дає результати, що потребують перевірки) [4, с. 145–153]. З метою дотримання зазначених вимог ми також сформулювали основні вимоги до критеріїв оцінювання ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, суть яких полягає в тому, що:

- критерії мають співвідноситись з об'єктом, метою і типом оцінювання;
- критерії слід вибирати спільно з тими особами, які беруть участь у забезпеченні соціального захисту та підтримки сім'ї;
- критерії необхідно вибирати з урахуванням структури науково-технологічного забезпечення;
- критерії треба зіставляти зі стандартами, вибраними для програми;
- критерії мають бути визначені для всіх різновидів роботи.

Проблема критеріїв ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями є дуже складною, оскільки передбачає декілька підходів до її вирішення. Найчастіше у практиці соціально-педагогічної роботи зустрічається такий підхід: чим складнішим є процес, тим більші й складніші мають бути критерії, які його оцінюють. На нашу думку, цей підхід правомірний, але складний. Прагнення включити до критеріїв ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями всі складові позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї може призвести до розпорошення обґрунтування сутності цієї якості. Отже, критерії мають бути свідомо обмежені невеликою кількістю ключових, принципових позицій. На наш погляд, показників також має бути небагато, але необхідно, щоб вони були зрозумілими для кожного соціального педагога, конкретизовані в спеціальних методиках, які були б придатними для використання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що на сьогодні науковці мають різні погляди щодо визначення основних ознак, які характеризують життєдіяльність сім'ї і згідно з якими можна було б визначити критерії і показники ефективності роботи. Так, з погляду права позитивно спрямованою вважається така життєдіяльність сім'ї, за якої її члени не порушують законів. Для демографів позитивно спрямованою є повна сім'я, яка виконує репродуктивну функцію та має не менше ніж троє дітей. Психіатри вважають позитивно спрямованою життєдіяльність тієї сім'ї, яка не має психічно хворих членів, а її атмосфера не призводить до травм. Сім'я, у якій діти не мають проблем із навчанням і вихованням, є позитивно спрямованою для педагогів. Психологи використовують цей термін щодо сім'ї, яка, з одного боку, захищає індивіда від маніпулятивних дій суспільства, з іншого – пристосовує його до життя в суспільстві, дає засоби для нормального функціонування. Для соціального працівника позитивно спрямованою буде та сім'я, члени якої дотримуються суспільних норм і володіють достатніми для нормальної життєдіяльності засобами. Позитивна спрямованість життєдіяльності сім'ї з погляду соціальної педагогіки – такий стан сім'ї (економічний, психологічний, соціальний), який найбільшою мірою відповідає вимогам нормальної життєдіяльності членів сім'ї і виховання дітей [6, с. 255]. У повсякденній свідомості позитивна спрямованість життєдіяльності визначається за показниками рівня життя (матеріальне благополуччя, відносини в сім'ї, поведінка її членів), а негативна – за показниками морально-правової поведінки членів сім'ї [8, с. 20].

У ході аналізу наукових підходів, результатів спостережень, бесід із батьками, дітьми та іншими членами неблагополучних сімей нами було визначено основні ознаки позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї яка опинилася в складних життєвих обставинах, а саме: соціально-економічне благополуччя сім'ї, психологічний клімат та соціалізованість членів сім'ї. Виходячи із мети і завдань соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, ці ознаки і були нами обрані як основні критерії її ефективності.

Критерій «соціально-економічне благополуччя» характеризує рівень матеріального забезпечення неблагополучної сім'ї та відображається в таких показниках, як: розмір оплати праці (якщо батьки працевлаштовані), реальні прибутки сім'ї, обсяг спожитих благ і послуг, житлові умови, рівень освіти та охорони здоров'я, тривалість робочого і вільного часу [8, с. 20].

Критерій «психологічний клімат сім'ї» характеризує психологічні особливості відносин у неблагополучній сім'ї і виявляється у таких показниках, як: ставлення членів сім'ї один до одного, до

інших людей, до роботи, навколишньої дійсності; емоційна задоволеність належністю до цієї сім'ї [8, с. 22].

У зв'язку з тим, що найбільш ефективну діяльність соціальний педагог, виходячи із його професійних обов'язків, може надати власне у сфері сприяння соціалізації членів сім'ї, детальніше зупинимось на такому критерії ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, як «соціалізованість членів сім'ї». На сьогодні єдиної точки зору на те, що являє собою соціалізованість індивіда, не існує. Трагування соціалізованості досить різноманітні і здійснюються за двома напрямками – суб'єкт-об'єктному та суб'єкт-суб'єктному.

А. Мудрик [5, с. 163] зазначає, що з погляду суб'єкт-об'єктного підходу соціалізованість розуміється як сформованість рис, які задає статус і вимагає дане суспільство (результативна конформність індивіда до соціальних приписів). Дещо іншим є трактування ним соціалізованості в рамках цього ж підходу полягає в тому, що соціалізованість ґрунтується на засвоєнні індивідом не лише певних рольових умінь і навичок, а самої сутності вимог до них [5, с. 166]. З цього погляду, в основі успішної соціалізації лежить формування в індивіда моделей поведінки, які включають основні елементи вимог і приписів. Ми вважаємо, що такий тип соціалізованості запобігає рольовим конфліктам у майбутньому, тоді як конформне пристосування до середовища у випадку його зміни їх спричинює.

Суттєво по-іншому А. Мудрик [5, с. 167] трактує соціалізованість з погляду суб'єкт-суб'єктного підходу: вона полягає в здатності індивіда стати суб'єктом власного розвитку і певною мірою суспільства в цілому, що забезпечується наявністю у нього особистих ціннісних орієнтацій. При цьому основними характеристиками особистості, які забезпечують її успішну соціалізацію, виступають: здатність до зміни своїх ціннісних орієнтацій; уміння знаходити баланс між своїми цінностями і вимогами виконуваної ролі; орієнтація не на конкретні вимоги, а на розуміння універсальних моральних цінностей тощо.

Узагальнюючи дані численних досліджень, ми погоджуємось із думкою, що соціалізованою особистістю можна вважати зрілу особистість. Основними критеріями зрілості-соціалізованості, за А. Мудриком [5, с. 167], є повага до себе (почуття власної гідності), повага до людей, повага до природи, уміння прогнозувати, уміння творчо підходити до життя (гнучкість і одночасно стійкість у ситуаціях, що постійно змінюються, креативність).

З погляду психології, основними показниками соціалізованості особистості є: зміст сформованих установок, стереотипів, цінностей, картин світу; адаптованість особистості, її нормативно-типова поведінка, спосіб життя; соціальна ідентичність (групова і загальнолюдська). На думку А. Фурмана [10, с. 39], показники соціалізованості мають свої вікові особливості. Так, головним показником соціалізованості особистості підлітка виступає не міра його пристосованості, конформізму, а міра його розкнутості, незакомплексованості, незалежності, упевненості, самостійності й ініціативності.

З погляду соціальної педагогіки, соціалізованість є результатом соціалізації особистості, що виявляється в активному відтворенні нею набутого соціального досвіду та відповідає нормам і правилам моральності, які прийняті в цьому суспільстві, соціальному середовищі, сім'ї [6, с. 129]. Отже, критерій «соціалізованість членів сім'ї» характеризує наявність у членів сім'ї умінь і навичок активного відтворення набутого досвіду позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї, що виявляється у таких показниках: схожість сімейних цінностей, функційно-рольова узгодженість, соціально-рольова адекватність, внутрішньосімейна адаптивність, спрямованість на сімейне довголіття, здатність сім'ї самостійно протистояти небажаним впливам, соціальний настрій сім'ї [6, с. 130].

Проаналізовані нами критерії свідчать про те, що кожний із них є об'єктом, який комплексно діагностується та лише умовно виділений у цілісному процесі соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями. У своїй сукупності критерії ефективності соціально-педагогічної роботи та їх показники характеризують позитивно спрямовану життєдіяльність сім'ї військовослужбовця як процес, який можна і необхідно цілеспрямовано організувати, управляти ним та при цьому прагнути досягнення позитивних результатів.

Відповідно до рівня задоволення потреб членів сім'ї в її межах, враховуючи критерії та показники ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, розрізняємо такі її рівні:

- низький (коли існують значні відхилення від норми в тій чи іншій сфері соціальної адаптації членів неблагополучної сім'ї в її межах або сім'ї в межах соціуму);
- середній (коли задовольняються базові потреби членів неблагополучної сім'ї);
- високий (коли задовольняються всі потреби членів неблагополучної сім'ї).

Безперечно, рівень ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Найголовнішими з них, на наш погляд, є: особливості життєдіяльності сім'ї; проблеми, властиві даній сім'ї; психолого-педагогічні характеристики членів сім'ї;

прагнення сім'ї до змін та розвитку; адекватність форм і методів соціально-педагогічної роботи потребам та можливостям неблагополучної сім'ї; професійна майстерність соціального педагога тощо.

Таким чином, ефективність соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями визначатиметься за конкретним результатом діяльності – налагодженістю позитивної спрямованості життєдіяльності сім'ї та соціалізованістю її членів. Тип спрямованості життєдіяльності неблагополучної сім'ї визначається за допомогою певних ознак, які виступають як критерії ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями. До цих критеріїв ми зараховуємо: соціально-економічне благополуччя сім'ї, психологічний клімат, соціалізованість членів неблагополучної сім'ї. Відповідно до рівня прояву тих чи інших показників зазначених критеріїв розрізняють низький, середній, високий рівні ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями. У сукупності критерії та їх показники характеризують соціально-педагогічну роботу з неблагополучною сім'єю як процес, який можна і необхідно цілеспрямовано організувати, управляти та при цьому прагнути досягнення позитивних результатів.

Використання зазначених критеріїв і показників ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями в діяльності ЦСССДМ дасть можливість оцінювати не лише її рівень, тип спрямованості життєдіяльності неблагополучної сім'ї, але й досягати максимальної дієвості форм, методів та засобів, які використовуються у соціально-педагогічному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочарова В.Т. Педагогика социальной работы / Бочарова В.Т. – М. : Аргус, 1994. – 207 с.
2. Вульф В.Б. Социальная педагогика и процесс формирования личности / В.Б. Вульф // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – М. : Тула, 1993. – Т. 1. – С. 59–72.
3. Зберегти сім'ю: практ. посіб. із соціальної роботи із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / [авт.-упоряд. Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шипіленко О.С.]. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с.
4. Методология и методы социально-педагогических исследований: науч., учеб.-метод. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов и специалистов в области воспитания и образования, соц. педагогов и соц. работников / [авт.-сост. Харченко С.Я., Крапинов Н.С., Чиж А.Н., Крапинова В.А. – Луганск : Альма-матер, 2001. – 216 с.
5. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / Мудрик А. В. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
6. Эффективность труда руководителя / [Пономарёв Л.Н., Чичканов В.П., Ковалёв Г.А., Мазырин В.П. – М. : Мысль, 1988. – 316 с.
7. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М. : Академия, 2002. – 146 с.
8. Социальная педагогика: опыт словаря-справочника / [под общей ред. Калачевой И.И., Коломинского Я.Л., Левко А.И.]. – Мн. : НИО, 2000. – 214 с.
9. Филонов Г.Н. Социальная педагогика. Управляемый потенциал и прикладные функции / Филонов Г.Н. – М. : ЦСП РАО, 1995. – 310 с.
10. Фурман А. Психодіагностика особистісної адаптованості / Фурман А. – Т. : Екон. думка, 2000. – 198 с.

УДК 37.013.42:347.633(091)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРІТ У ПРОЦЕСІ ЇХ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Чернета С.Ю., к. пед. н., ст. викладач

Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті зроблено спробу проаналізувати історію виникнення, становлення та розвитку інституту усиновлення в Україні; виявити взаємозв'язок державної політики та правового регулювання